

WESTERWALDPIJPEN UIT DE ACHTTIENDE EEUW.

door Eddie Nijhof.

In de vorige afleveringen heeft de Heer Smiesing aandacht besteed aan Westerwald pijpen, gevonden te Utrecht. In dit artikel wil ik een aantal Westerwald pijpen uit mijn collectie, alle gevonden te Deventer, beschrijven.

In de achttiende eeuw ontwikkelde de pijpenindustrie in het Westerwald zich in zeer snel tempo. Deze groei en de daarbij behorende export werd in Gouda als een bedreiging van de broodwinning beschouwd. Vandaar dat het Gilde in Gouda na het optreden van merkvervalsingen protesten stuurde naar het gilde in Höhr. Dit Gilde, de Curtriersche Pfeifenzunft von Höhr, werd in 1776 opgericht (noot 1). De pijpenindustrie bestond toen al ruim 30 jaar, zoals uit gedateerde vondsten blijkt. De afzet van pijpen in Nederland werd door handelaren (afkomstig uit pijpmakersfamilies) uit het Westerwald verzorgd. Zij kochten de pijpen op bij de verschillende pijpmakerijen. In Höhr waren in 1769, Remy, Dorn en Böckling handelaar. Uit een geschrift van 1792 kennen we de volgende pijpmakers die lid waren van het gilde:

Johann Georg Berbach	Johann Peter Klauer
Jakob Berger	Friederich Wilhelm Klein
Johann Berger Jr.	Heinrich Ludwig Klein
Weimar Berger	Johann Klein
Johann Böckling	Georg Wilhelm Letschert
Johannes Brass	Jakob Letschert
Johann Böhmer	Jakob Wilhelm Letschert
Johann Corcilus	Johannes Letschert
Jakob Dorn	Johann Peter Letschert
Wilhelm Dorn	Jakob Leyendekker
Johann Wilhelm Giesen	Wilhelm Menningen Jr.
Johann Wilhelm Günther	Wilhelm Menningen Sr.
Peter Günther	Servatius Menningen
Johann Hess	Johann Möller
Peter Heuser	Johann Wilhelm Oster
Diederich Heuser	Peter Oster (gildemeester)
Johann Peter Jung	Wilhelm Oster
Peter Jung	Johann Radermacher
Anton Kaltbetzer	Johann Peter Radermacher
Johann Wilhelm Kaltbetzer	Jakob Rembs

Jakob Wilhelm Rembs
Johann Rembs Jr.
Johann Rembs Sr.
Jakob Remy
Peter Remy
Wilhelm Remy Jr.
Wilhelm Remy Sr.
Johann Peter Simonis
Jakob Schäfer
Johann Schellmann
Johan Schwaderlap
Johann Heinrich Spahn
Jakob Spiess

Wilhelm Spiess
Johann Theis Stauber
Karl Stauber
Johann Wilhelm Ströder
Servatius Ströder
Diederich Wilhelm Zöller
Jakob Zöller Jr.
Jakob Zöller Sr.
Johann Zöller
Johann Wilhelm Zöller
Melchior Zöller
Wilhelm Zöller
Johann Peter Heuser

Van een aantal van deze pijpmakers zijn producten gevonden, zie hiervoor de tekeningen.

KENMERKEN WESTERWALDPIJPEN.

Er laten zich twee typen onderscheiden, hielpijpen en rondbodempijpen.

1. Hielpijpen:

Deze hebben een karakteristieke kopvorm die in Gouda, voor zover mij bekend, niet voorkomt. De achterzijde van de kop vertoont een sierlijk verlopende lijn naar de hiel. Hiel en kop vormen tesamen als het ware een eenheid, in tegenstelling tot de Goudse pijpen, waar de hiel bijna altijd loodrecht op de kop staat. De voorzijde maakt een hoek van 100 tot 110 graden met de steel. (zie afbeelding 1, 13 en 27).

2. Rondbodempijpen:

Hier hebben we te maken met een kop, die zeer geleidelijk in de steel overgaat. Er zou gesproken kunnen worden van een hoorn-vormig model. Dit type komt in een groot en klein model voor. (zie afbeelding 17 en 33 voor een groot, en 9 voor een klein model)

Algemene kenmerken:

De afwerking van de Duitse pijpen is zeer goed. In kwalitatief opzicht kunnen deze pijpen dan ook zeer goed concurreren met de Goudse. De vormnaden zijn perfect afgewerkt, de kopopening is gebotterd, de kop en steel zijn geglaasd (uitgezonderd de veel voorkomende steelversieringen).

Rondom de kopopening komt altijd een radering voor, de radering is opgebouwd uit vrij langwerpige rechthoekjes.

De stelen hebben een zeer kenmerkende vorm. Bij de kop altijd

vrij dik en ovaal van vorm. De dikte neemt af in lengterichting en bij het mondstuk is de vorm vrijwel rond.

Op de steel komen bijna altijd versieringen of opschriften voor, deze sluiten aan op de kop en hebben een lengte van ongeveer 5 centimeter. De versiering(opschrift) kan op twee manieren zijn aangebracht:

- a) De versiering(opschrift) is gegraveerd in de vorm.
- b) De versiering is later aangebracht d.m.v. een steelstempel.

ad a.

De versieringen kunnen bestaan uit "krokodillen" (zie afb. 2 en 3), ribben in lengterichting (zie afb.1) of spiraalvormig aangebrachte lijnen met dwarsverbindingen (zie afb. 27 en 35). Bij de opschriften zijn 3 mogelijkheden:

- in lengterichting aan weerszijden van de steel (zie afb.22 en 29)
- dwars op de steel (zie afb.12,14,16 en 30)
- in medaillons (zie afb.23)

De laatste twee mogelijkheden zijn combinaties met de krokodilversiering (op steel) of vissebekversiering (op kop).

Als opschriften komen de namen van pijpmakers voor, soms in combinatie met de plaatsen waar zij hun werk verrichtten (de plaatsnamen kunnen ook afgekort zijn).

ad b.

Evenals de in de vorm gegraveerde versieringen zijn de steelstempels ook altijd direct achter de kop aangebracht. Dit in tegenstelling tot het gebruik van steelstempels in Gouda, waar deze meestal 5 tot 20 cm achter de kop zijn aangebracht. Namen van pijpmakers komen op steelstempels niet voor. Hier kunnen we voor het eerst waarnemen dat men de concurrentie met Gouda aangaat. Op de stelen staat vaak de tekst "IN GOUDA". Door het veelvuldig verkeerd schrijven van de naam Gouda, b.v. GAOUD, GAUDA, is op te maken dat dit zeker geen Goudse producten zijn, mogelijk zijn het producten uit het Westerwald.

Versierde pijpen (kopversiering).

Van deze soort pijpen zijn mij 3 typen bekend. Een pijp met een versiering die lijkt op de knorrenpijpen in Gouda (zie afb.18). Een ander type is hiervan afgeleid, deze heeft langere knorren en bloemenranken onder aan de kop. De knorren gaan waarschijnlijk over in ribben op de steel (zie afb.11). Het derde type is de vissebekpijp (zie afb. #2). De Goudse vissebekken worden waarschijnlijk voor het eerst rond 1760 ge-

maakt (noot 2). Het Duitse exemplaar is gedateerd 1742 en is dus aanzienlijk vroeger.

De merken.

Er zijn geen aanwijzingen voor merkvervalsing zoals plaats zou hebben gevonden (noot 3). Mogelijk dat de reactie van de Goudse commissarissen op beginnende merkvervalsing deze in de kiem heeft gesmoord. De merken die in de achttiende eeuw zijn geplaatst zijn onder te verdelen in letter- en beeldmerken.

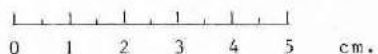
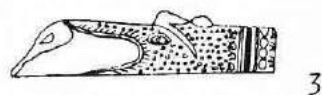
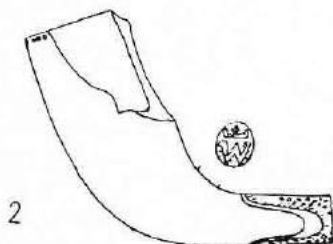
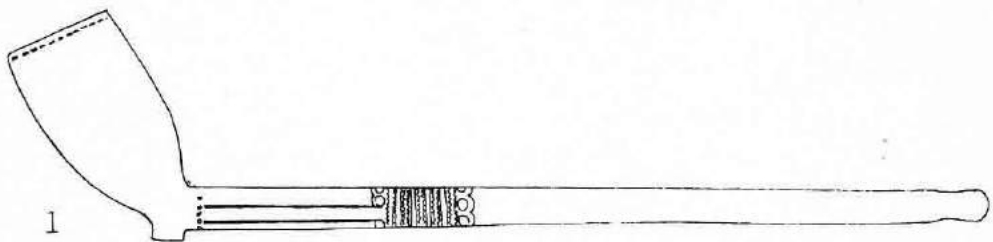
De lettermerken zijn weer onder te verdelen in 3 categorieën:

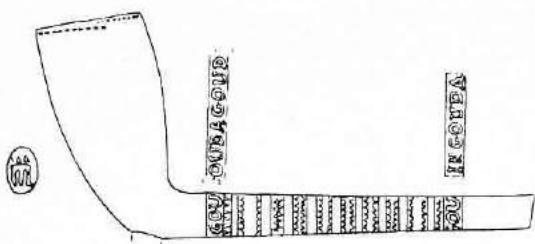
- initialen (zie afb.13,28,31,35 en 38)
- volledige namen (zie afb.18 en 20)
- enkele letters (zie afb.27 en 33), de gekroonde W (soms ongekroond) komt met en zonder gearceerde achtergrond voor. Het merk met de gearceerde achtergrond lijkt typisch voor het Westervald te zijn. (zie afb.2,11,42,44 en 45)

Als beeldmerk ken ik alleen de Franse lelie, (zie afb.5 en 41). Waarschijnlijk komen de cijfermerken uit de 19e eeuw.

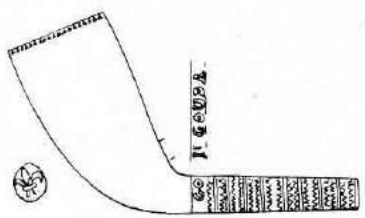
De beeldmerken worden dan ook uitgebreid. Een aantal (mogelijk) Duitse Peter Dorni pijpen hebben de merken: de twee klaveren, de keizerskroon(?), de gekroonde 12 en de P (zie afb.48).

Deze merken zijn duidelijk Gouds en kunnen als vervalsingen aangemerkt worden.

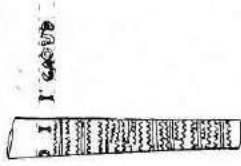

4

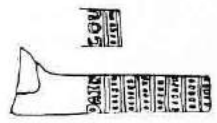
5

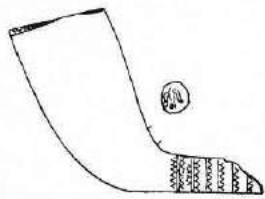
6

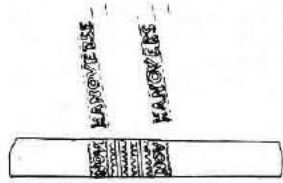
7

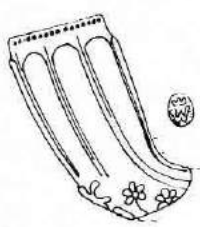
8

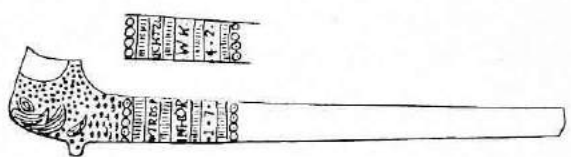
9

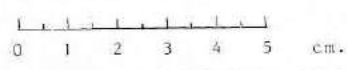
10

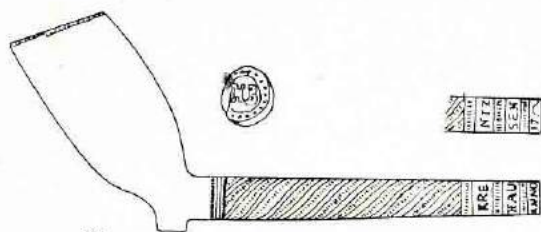

11

12

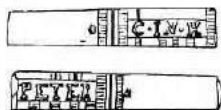

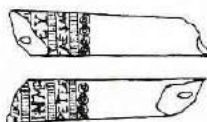
13

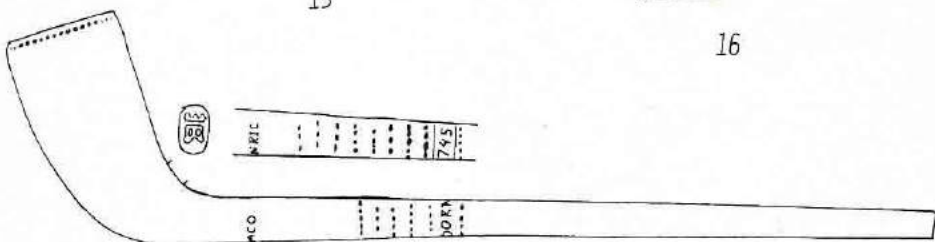
14

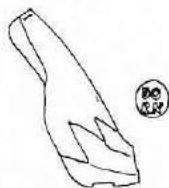
15

16

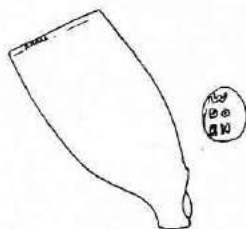
17

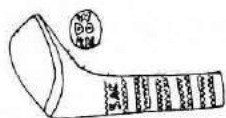
18

19

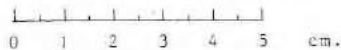
20

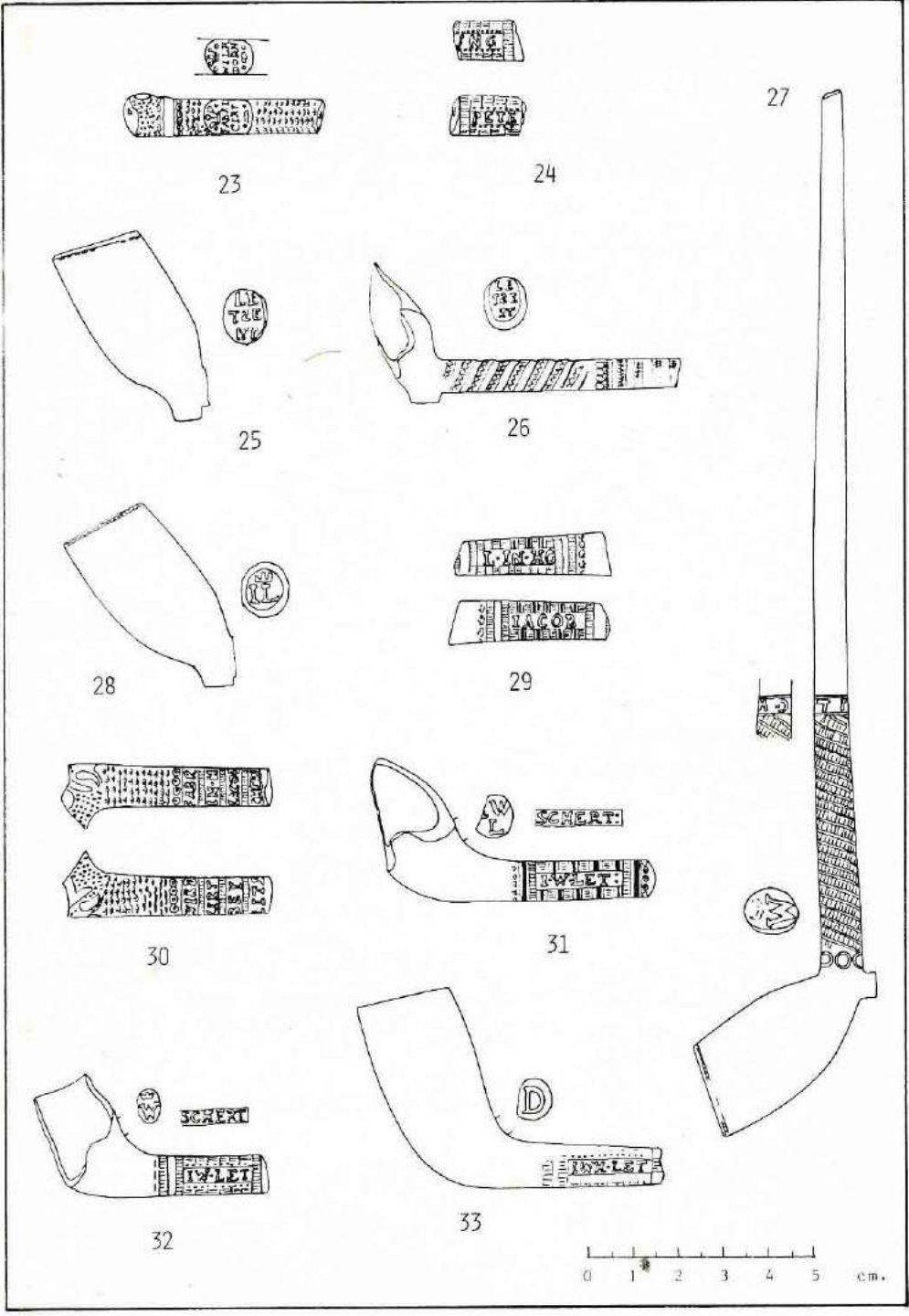

21

22

23

24

27

25

26

28

29

30

31

32

33

0 1 2 3 4 5 cm.

SCHWAB

34

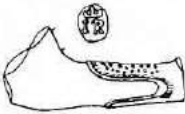
35

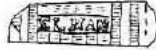
36

37

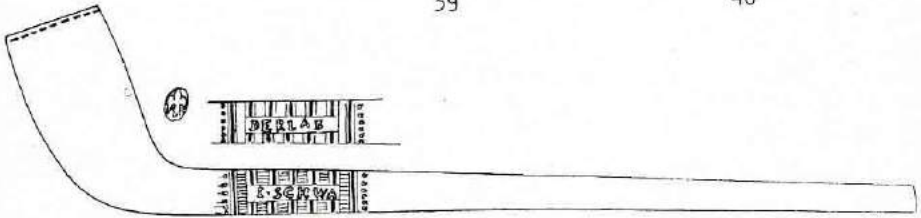
38

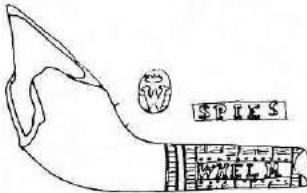
39

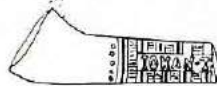
40

41

42

43

DE PETER DORNI PIJP.

Naast de zogenaamde Peter Dorni pijp bestaat er ook een Wilhelm Dorni pijp (zie afb.45). Deze pijpen zijn waarschijnlijk immitaties van pijpen van Peter Dorn(zie afb.44) en Wilhelm Dorn (zie afb.20,21,22 en 23).

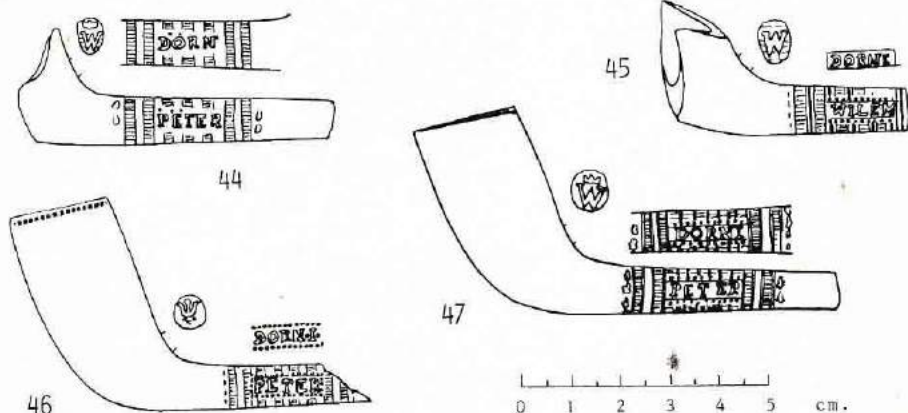
In het vorige nummer is de theorie van de stip aangehaald, (noot 4) ik zou de volgende theorieën naar voren willen brengen: Mogelijkerwijs is de reden van deze imitaties het feit dat Peter en Wilhelm Dorn zeer succesvolle pijpmakers waren, zodat hun producten erg in trek waren. Andere pijpmakers profiteerden hiervan door hun namen over te nemen. Peter en Wilhelm Dorn zullen hiertegen geprotesteerd hebben bij hun gilde, waarna dit gilde het plaatsen van de namen verbod (vergelijk de merkenbescherming in Gouda, in het Westervald waren naar mijn idee de namen op de steel belangrijker dan de merken, zodat er mogelijk een "naamsbescherming" is geweest).

De andere pijpmakers hebben na dit verbod de letter I toegevoegd (zie afb.46 en 47).

Duidelijk blijkt uit afb.46 dat de letter I een toevoeging is. Omdat pijpen van Peter Dorn nauwelijks voorkomen (noot 5) en omdat zijn naam niet in de lijst van 1792 voorkomt is het mogelijk dat Peter Dorn nooit bestaan heeft. Dan zou men geprofitteerd hebben van het succes van de familie Dorn (Johannes en Wilhelm). Andere pijpmakers zouden dan het "familielid" Peter toegevoegd hebben. De achternaam zou dan gewijzigd zijn in Dorni (de naam Dorn was beschermd).

Bovenstaande theorieën zouden door archiefonderzoek onderzocht moeten worden op hun juistheid.

In tegenstelling tot de Peter Dorni pijp is de Wilhelm Dorni pijp in Gouda nooit gemaakt.

6. Steel
 Steelversiering: aangebracht met steelstempel.
 Opschrift: I GAUD
 Productie: niet Gouds, Westerwald (?)
7. Rondbodempijp
 Merk: bloem of afgeleid merk van Franse lelie
 Steelversiering: aangebracht met steelstempel.
 Opschrift: 767 GAUDA (D in spiegelbeeld)
 Productie: niet Gouds, Westerwalds(?). Datering: 1767.
8. Rondbodempijp
 Steelversiering: in vorm gegraveerd.
 Opschrift: DAIN - GOU.
 De versiering is een kopie van een met steelstempel aangebrachte versiering.
 Productie: niet Gouds, Westerwalds (?)
9. Rondbodempijp (klein model)
 Merk: Franse lelie (?)
 Steelversiering: aangebracht met steelstempel
 Productie: niet Gouds, Westerwald (?)
10. Steel
 Steelversiering: aangebracht met steelstempel.
 Opschrift: HANOVERSE - HANOVERS
 Pijp die afwijkt van de andere beschreven modellen: de steel is rond, de dikte neemt vrijwel niet af, de versiering is op grotere afstand van de kop. Alleen op grond van de tekst HANOVERSE heb ik deze pijp als Duits beschouwd, die mogelijk uit Hannover komt, niet uit het Westerwald.
11. Rondbodempijp
 Merk: gekroonde W met gearceerde achtergrond.
 Kopversiering: lange knorren met bloemranken.
 Productie: Westerwald
12. Vissebekpijp
 Steelversiering: in vorm gegraveerd, gaat over in vissebek op de kop.
 Opschrift: WIRDSP RICHTZU
 INHOR W K
 .1.7 .4.2
 Productie: Höhr, Westerwald door W K. De initialen zijn tot nu toe niet te plaatsen bij de bekende pijpmakers.
 Datering: 1742, samen gevonden met 1,4 en 17.

13. Hielpijp
 Merk: HB
 Steelversiering: in vorm gegraveerd, spiraalvormige lijnen met dwarsverbindingen beëindigd door opschrift:
 KRE NTZ
 HAU SEN
 ANNO 17..
 Productie: waarschijnlijk Hennrich Böckling in Grentzhäusen.
14. Vissebekpijp (?)
 Steelversiering: in vorm gegraveerd, opschrift waarschijnlijk overgaand in vissebekkop.
 Opschrift: HENN RICH
 BOCK LING
 INGR ENTZ
 HAU EN
 Productie: Hennrich Böckling in Grentzhäusen
15. Steel
 Steelversiering: in vorm gegraveerd
 Opschrift: PETER - C. IN. H
 Productie: mogelijk staat de C voor Caesar (zie 16), de H staat waarschijnlijk voor Höhr.
16. Vissebekpijp (?)
 Opschrift: WIRD
 INMB EY
 PETER CAESAR (in vorm gegraveerd)
 Productie: Peter Caesar, mogelijk is MB een plaats buiten het Westerwald.
17. Rondbodempijp
 Merk: zie tekening, vergelijk ook 4.
 Steelversiering: in vorm gegraveerd (vorm zeer uitgesleten)
 Opschrift: ACO NRIC
 DORN 745
 Productie: Jakob Hennrich Dorn, mogelijk de vader van Wilhelm en Johannes Dorn die in 1792 genoemd worden.
 Datering: 1745, samen gevonden met 1,4 en 12.
18. Knorrenpijp
 Merk: DORN
 Productie: Westerwald, familie Dorn.
19. Hielpijp
 Merk: DORN, hiel afgebroken, merk aan voorzijde geplaatst.
 Productie: Westerwald, familie Dorn.

20. Hielpijp
 Merk: W DORN
 Productie: Wilhelm Dorn, Grentzhausen (vermeld in 1792).
21. Rondbodempijp
 Merk: W DORN
 Steelversiering: aangebracht met steelstempel.
 Opschrift: SAC - LU Het opschrift is incompleet, betekenis?
 Productie: Wilhelm Dorn, Grentzhausen (vermeld in 1792).
22. Steel
 Steelversiering: krokodil met opschrift in vorm gegraveerd.
 Opschrift: GRENZHAUSEN - WDORN IN
 Productie: Wilhelm Dorn in Grentzhausen (vermeld in 1792).
23. Steel
 Steelversiering: krokodil met opschrift in vorm gegraveerd.
 Opschrift: FABRI WILH in medaillons
 CIRT DORN
 Productie: Wilhelm Dorn in Grentzhausen (vermeld in 1792).
24. Steel
 Opschrift: PETE - UNG (in vorm gegraveerd)
 Productie: Peter Jung, Westerwald (vermeld in 1792)
25. Hielpijp
 Merk: LETSERT (de S in spiegelbeeld)
 Productie: familie Letschert, Westerwald
26. Hielpijp
 Merk: LETSERT (de S in spiegelbeeld)
 Steelversiering: aangebracht met steelstempel.
 Productie: familie Letschert, Westerwald.
27. Hielpijp (compleet, lengte 19,6 cm, bij 2 exemplaren gemeten).
 Merk: gekroonde W
 Steelversiering: in vorm gegraveerd
 Opschrift: IL GH
 Productie: waarschijnlijk Jakob Letschert, GH staat mogelijk voor Grenzhausen-Höhr (IL zou ook voor Jakob Leyendekker kunnen staan, omdat ik geen producten van deze maker ken kies ik voorlopig voor Jakob Letschert, die uit een zeer productieve familie komt). Jakob Letschert wordt in 1792 genoemd.

28. Hielpijp
 Merk: gekroonde IL
 Productie: waarschijnlijk Jakob Letschert, Westerwald,
 Vermeld in 1792.
29. Steel
 Opschrift: JACOB - L.IN.HG (in vorm gegraveerd)
 Productie: Jakob Letschert in Höhr-Grenzhausen, vermeld
 in 1792.
30. Vissebekpijp
 Opschrift: WIRD FABR
 CIRT IN.H (in vorm gegraveerd)
 BEY IACOB
 LITS CHERT
 Productie: Jakob Letschert in H=Höhr, vermeld in 1792.
31. Rondbodempijp
 Merk: IWL
 Opschrift: I.W.LET: - SCHERT: (in vorm gegraveerd)
 Productie: Jakob Wilhelm Letschert, Westerwald, vermeld
 in 1792.
32. Rondbodempijp
 Merk: gekroonde W
 Opschrift: IW.LET - SCHERT (in vorm gegraveerd)
 Productie: Jakob Wilhelm Letschert, Westerwald, vermeld
 in 1792.
33. Rondbodempijp
 Merk D
 Opschrift: IWH,LET (rechterzijde onleesbaar, in vorm ge-
 graveerd)
 De pijp is zeer verweerd door watererosie, radering is
 verdwenen.
 Productie: IWH Letschert, Westerwald.
34. Steel
 Opschrift: WM.LET - SCHERT (in vorm gegraveerd)
 Productie: W.M.Letschert, Westerwald.
35. Hielpijp
 Merk: IPL
 Steelversiering: in vorm gegraveerd
 Productie: Johann Peter Letschert, Westerwald, vermeld
 in 1792.
36. Rondbodempijp
 Opschrift: WILHEL - M.REMY (Y op kop geplaatst, in vorm
 gegraveerd)

Productie: Wilhelm Remy, Westerwald.

Er is ook een pijp van Jakob Remy bekend (noot 6). Beiden worden vermeld in 1792.

37. Steel

Opschrift: IOHANNES - ROTEN.B (in vorm gegraveerd)

Productie: Johannes Roten, Westerwald(?). Hij wordt niet vermeld in 1792, mogelijk B=Baumbach in het Westerwald.

38. Rondbodempijp

Merk: gekroonde IR

Steelversiering: krokodil (in vorm gegraveerd)

Productie: de volgende makers voldoen aan de initialen IR. Johann Radermacher, Jakob Rembs, Johann Rembs Jr en Sr, Jakob Remy en Johannes Roten.

39. Steel

Opschrift: SCH - ELMAN (in vorm gegraveerd)

Productie: Johann Schellmann, Westerwald, vermeld in 1792.

40. Rondbodempijp

Merk: Franse lelie

Opschrift: I.SCHWA - DERLAB (in vorm gegraveerd)

Productie: Johan Schwaderlab, Westerwald, vermeld in 1792.

41. Steel

Opschrift: I.SCHWA - DERLAB (in vorm gegraveerd, andere vorm dan 40)

Productie: Johan Schwaderlab, Westerwald, vermeld in 1792.

42. Rondbodempijp

Merk: gekroonde W op gearceerde achtergrond

Opschrift: WHELM - SPIES (in vorm gegraveerd)

Productie: Wilhelm Spiess, Westerwald, vermeld in 1792.

43. Rondbodempijp

Merk: de afgeleide vorm van Franse lelie (?)

Opschrift: IOHAN.T - STAUBER (STAUBER op kop geplaatst, in vorm gegraveerd)

Productie: Johann Theis Stauber, Westerwald, vermeld in 1792.

44. Rondbodempijp

Merk: gekroonde W op gearceerde achtergrond

Opschrift: PETER - DORN (in vorm gegraveerd)

Productie: (?), Westerwald

45. Rondbodempijp

Merk: W op gearceerde achtergrond

Opschrift: WILEM - DORNI (in vorm gegraveerd)

Productie: (?), Westerwald

46. Rondbodempijp (tekening naar 2 fragmenten uit dezelfde vorm)
 Merk: Franse lelie (?)
 Opschrift: PETER - DORN.I.
 Productie: (?),Westerwald
47. Rondbodempijp
 Merk: gekroonde W
 Opschrift: PETER - DORNI (in vorm gegraveerd)
 Productie: (?),Westerwald
 Collectie: H.H.J.Lubberding,Deventer
48. Rondbodempijpen (eerste helft 19e eeuw,gesloten vondst)
 Merken: P,W op gearceerde achtergrond,gekroonde 2 klaveren, keizerskroon(?),gekroonde 12.
 Opschrift: PETER - DORNI (in vorm gegraveerd)
 Productie: (?), vermoedelijk Duitse makelij. Argumenten voor Duitse herkomst zijn: alle pijpen zijn vrijwel in dezelfde vorm gemaakt, alle pijpen zijn niet gebotterd (in de negentiende eeuw in Duitsland gebruikelijk),geen enkele Goudse pijpmaker bezat al deze merken, het voorkomen van het merk W op gearceerde achtergrond.

N O T E N.

- noot 1: *Monografieën over kleipijpen no.8, Pijpen uit het Westerwald door N.Augustin. Overige gegevens,c.a. de de lijst met namen uit 1792,zijn afkomstig uit aantekeningen van N.Augustin. De bronnen waaruit deze gegevens afkomstig zijn zijn onbekend.*
- noot 2: *Pijpen met een vissebek.P.K.N. 1e jaargang nr.4.*
- noot 3: *Goudsche Pijpen, door G.C.Helbers en D.A.Goedewaagen. Gouda, 1942.*
- noot 4: *Achttiende eeuwse Duitse pijpestelen uit Utrechtse bodem,door P.K.Smiesing. P.K.N. 3e jaargang nr.11.*
- noot 5: *1 fragment van Peter Dorn tegen ongeveer 25 fragmenten van Peter Dorni pijpen in mijn collectie.*
- noot 6: *Opschriften op Hollandse kleipijpestelen, door M.J.A. de Haan. Fibula 17e jaargang, 1976, nr.3/4.*

Zie voor de ware grootte de schaal.De merken zijn 2 maal de ware grootte.Uitgezonderd nr.47 zijn alle pijpen in het bezit van de schrijver.